

А.В. Заблоцький

Донецький національний університет, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ РАДЯНСЬКОЇ БОЙОВОЇ ТЕХНІКИ ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ ЇЇ УЧАСНИКІВ

У статті розглядаються такі поняття, як техніка, бойова техніка, суспільна свідомість та образ у суспільній свідомості, автор з'ясовує критерії відмінності бойової техніки від зброї в цілому.

Друга світова війна була новим етапом історії збройних конфліктів. Це була індустріальна війна, в якій змагалися промислові машини учасників, технічні генії вчених, що розробляли все більш і більш довершені бойові машини. В жодній війні до цього не була настільки великою роль бойової техніки.

Цим пояснюється пильна увага, яка приділялася техніці в державній пропаганді та відповідно засобах масової інформації, мистецтві радянського періоду. Техніка була широко представлена в мистецтві: кінематографі, піснях, плакатах і листівках.

Керівництво СРСР пов'язувало з бойовою технікою плани легкої перемоги в очікуваній війні і відповідно ним упродовжувався в суспільну свідомість образ непереможності радянської бойової техніки і війни «малою кров'ю, на чужій території». З початком Великої Вітчизняної війни з такими планами довелося розлучитися. Проте, хоча техніка не дала легкої перемоги, вона все ж таки забезпечила перемогу взагалі. Безприкладний патріотичний порив, доповнений наростаючим виробництвом сучасних озброєнь, дозволив розбити ворога.

У роки війни в суспільній свідомості радянських солдатів склався новий образ бойової техніки. З одного боку, цей образ мав об'єктивний характер, оскільки він заснований на безпосередньому спілкуванні з технікою. Але з іншого, таке сприйняття все одно має суб'єктивний характер: воно сильно залежало від походження конкретного солдата, роду військ, етапу війни, ділянки фронту.

Дослідження образу бойової техніки в суспільній свідомості учасників війни становить інтерес, оскільки це дозволить поповнити знання про об'єктивні якості техніки, а також визначити, як же сприймали солдати свою бойову техніку, як змінювався такий образ в перебігу війни, як він співвідноситься з офіційним образом воєнного і післявоєнного часу і думкою експертів із військової техніки.

У науковій літературі досить повно досліджені питання, пов'язані з бойовою технікою, проте основна увага дослідників приділена технічним питанням, бойове застосування досліджене набагато гірше. При цьому найчастіше застосування бойової техніки розглядається по фронтових звітах і документах, спогади ветеранів залучаються рідше [1], [2]. Також в цілому менше, порівняно з питаннями бойової техніки, увагу дослідників привертають питання людини на війні. Роботи в цьому напрямі в основному обмежуються виданням біографій видатних солдатів і полководців або ж публікацією мемуарів та інтерв'ю з ветеранами Великої Вітчизняної війни [3-5]. Більш узагальнену, наукову картину радянської армії і суспільства у війні представляють дослідження з військово-історичної антропології. Але даний напрям поки переживає

процес свого становлення і охоплює тільки частину проблематики людини і війни. Власне ж проблема образу радянської бойової техніки в суспільній свідомості учасників Великої Вітчизняної війни спеціально не досліджувалася.

Мета даної статті – аналіз методологічних підходів до вивчення образу радянської бойової техніки періоду Великої Вітчизняної війни у свідомості її учасників.

Загальноживаного значення слів «бойова техніка» не існує. Енциклопедичний словник не дає визначення даному терміну. Проте визначення бойової техніки міститься в тлумачному словнику військових термінів: «Бойова техніка – сукупність всіх бойових і технічних засобів, використовуваних для ведення бою і забезпечення військ в бою і навчанні. До Б.Т. відносяться танки, ракети, радіолокатори, літаки і т.п.» [6].

Отже, ми бачимо, що зміст визначення «бойова техніка» розкривається через поняття «технічні засоби». Тому для його розуміння спочатку потрібно розкрити термін «техніка». Визначенню цього поняття присвячена робота цілої наукової дисципліни – філософії техніки. Таких визначень була висунута величезна множина, що пояснюється відмінностями в теоретичних підходах, світоглядних або наукових установах. Відповідно в основу визначення закладалися різні її сторони і історичні рівні розвитку [7].

М. Гайдеггер відзначає існування двох основних визначень техніки. Перше, інструментальне, – техніка є засіб для досягнення мети. Друге, антропологічне, – техніка є відомого роду людська діяльність. Сам він швидше схиляється до другого визначення, виводячи власне: техніка – це особливий спосіб відкриття світу буття, а через нього матеріального світу суцього [8].

Г. Рополь критикує Гайдеггера. На думку Рополя, Гайдеггеру властива «помилка, ніби людина не може нічого винайти, чого б вже не було самого по собі, незалежно від неї, що не передувало б ще всякій людській креативності» [7, с. 205].

Сам же Рополь розглядає техніку через зіставлення з природою: «Людина є – на відміну від всіх інших природних організмів – діяльною істотою, і її діяльність виявляється в певній поведінці по відношенню до світу, в основі якого лежить цілепокладання, планування й контроль» [7, с. 205]. Природа, згідно з його визначенням, це все те, що існує саме по собі, поза людською дією і людською свідомістю. Техніка, таким чином, це все суще, для чого самовиникнення виключене [7, с. 206].

Ми бачимо, що поняття «техніка» багатомірне. Його різні сторони в основному розкриті в класифікації, запропонованій Г. Рополем. Згідно з нею техніка містить у собі:

- а) сукупність корисних штучних наочних утворень (артефактів);
- б) сукупність людських дій і знарядь, за допомогою яких створюються артефакти;
- в) сукупність людських дій, в яких ці артефакти беруть участь.

Тут б) і в) указують на свідому й суспільну діяльність людини; а) указує на речовинність прояву техніки: артефакти предметно-конкретні і створені з природних матеріалів [7, с. 206].

У даному дослідженні автора цікавить саме речовий аспект техніки. Узагальнювальне визначення техніки, до якого приєднується і автор, запропонував І. Негодаєв: «Техніка – це сукупність штучно створених засобів діяльності людей» [9].

Відмінність же визначення власне бойової техніки буде впливати із цілей, для яких вона призначена. Тобто бойова техніка – це сукупність штучно створених засобів, використовуваних для ведення бою і забезпечення військ у бою і навчанні. Проте в такому вигляді поняття бойової техніки, у частині визначення про ведення бою, включатиме всю спеціально створену зброю, у тому числі легку вогнепальну й навіть холодну зброю. Тому необхідно відокремити поняття бойової техніки від поняття зброї.

Можна виділити кілька критеріїв відмінності бойової техніки від зброї в цілому.

Перший з таких критеріїв – конструктивний. Поняття «зброя», згідно з визначенням у фундаментальній «Ілюстрованій історії зброї від старовини до наших днів» [10], включає безпосередньо пристрої, що завдають збитку ворогу. Так, в конструкції танка зброєю будуть гармата й кулемет. При певній умовності такого визначення (у конструкцію зброї входять компоненти, що не завдають безпосереднього збитку ворогу, наприклад, прицільні пристрої) з ним можна погодитися, оскільки такі конструктивні елементи забезпечують найбезпосередніше застосування. У бойовій же техніці окрім зброї присутні інші компоненти, які надають їй додаткові властивості. У нашому прикладі – шасі танка і його бронювання додають йому рухливість і захищеність.

У такому разі до бойової техніки відносяться бронетехніка, бойові кораблі й літаки, але не відноситься особиста стрілецька зброя. При такому підході межове місце займає артилерія, оскільки вона забезпечена приладами, які необхідні лише для ведення вогню: прицілами й лафетом. Але зняряддя саме по собі не є артилерійською системою, для його транспортування використовуються тягачі або кінна упряжка, що дає підставу для включення артилерії в категорію бойової техніки.

Другий критерій – професійно-кваліфікаційний. Бойова техніка використовується й обслуговується фахівцями, які проходять спеціальне навчання, тоді як володінню особистою зброєю навчають всіх військовослужбовців (у тому числі й тих, що використовують бойову техніку). Крім того, особиста зброя використовується і обслуговується особисто своїм власником. Тоді як бойова техніка вимагає колективного використання й обслуговування.

Третій критерій – організаційно-структурний. Для застосування конкретного типу бойової техніки в армії створюються окремі роди військ, тоді як особисту зброю використовують усі військові.

Узагальнення зазначених критеріїв дозволяє запропонувати наступне визначення. Бойова техніка – це спеціально створені, призначені для нанесення збитку супротивнику системи, які разом із засобами ураження включають компоненти, що дають додаткові якості, експлуатуються фахівцями і складають основу самостійних родів військ.

Що стосується поняття «свідомість», то воно є одним з основних у філософії, соціології та психології. Згідно з енциклопедичним словником, воно позначає людську здатність ідеального відтворення дійсності в мисленні. Свідомість – вища форма психічного віддзеркалення, властива суспільно розвиненій людині і пов'язана з мовою, ідеальна сторона цілепокладаючої діяльності. Виступає в двох формах: індивідуальній (особистій) і суспільній [11].

У свою чергу, В. Долгов визначає суспільну свідомість як сукупність психологічних властивостей, властивих суспільству, що розглядається як самостійна цілісність, система, що не зводиться до суми складових його індивідів [12].

Тобто суспільна свідомість – це сукупність психологічних властивостей, які притаманні суспільству, що розглядається як самостійна цілісність, система, що не зводиться до суми складових його індивідів, що володіє здібністю до ідеального відтворення дійсності в мисленні.

Поняття «образ» тлумачиться як суб'єктивна картина світу або його фрагментів, що включає самого суб'єкта, інших людей, просторове оточення і часову послідовність подій [13]. Відтворення дійсності в мисленні відбувається через образи в суспільній свідомості.

За Д. Дубровським, наявність об'єктивної реальності і суб'єктивної реальності як її віддзеркалення у свідомості, протистоїть всім класичним варіантам немарксистського рішення проблеми ідеального (і, отже, основного питання філософії):

1) *об'єктивному ідеалізму*, в якому ідеальне, духовне, є початкова і всеосяжна об'єктивна реальність (матеріальне, природне, є лише інобуття духу);

2) *суб'єктивному ідеалізму*, в якому заперечується всяка об'єктивна реальність (якщо його початкові посилки проводяться послідовно) і затверджується суб'єктивна реальність як єдина реальність взагалі;

3) *дуалізму*, що визнає існування двох початкових об'єктивних реальностей – духовної і матеріальної, які здатні взаємодіяти одна з одною, залишаючись принципово незалежними за своєю субстанціональною природою;

4) *вульгарному матеріалізму* і його сучасним еквівалентам у вигляді, наприклад, радикального фізікалізму «наукових матеріалістів». Прихильники останнього заперечують суб'єктивну реальність в її специфічній якості, прагнуть будь-що-будь ототожнити ідеальне з матеріальним в усіх відношеннях і таким шляхом «вилучити» ідеальне, усунути його як зайве, таке, що здається міфологічним, з самої дійсності і з наукової мови. Для них допущення «ідеального» в систему філософських категорій рівнозначно зраді принципу матеріалістичного монізму; будь-яке логічне зіставлення «ідеального» і «матеріального» беззастережно розцінюється ними як перехід на позиції дуалізму або трансцендентального ідеалізму [14].

О. Сенявська стосовно образу ворога виділяє такі групи чинників сприйняття образу в суспільній свідомості, що відносяться: 1) до суб'єкта сприйняття, 2) до об'єкта сприйняття, 3) до умов і обставин сприйняття [15].

Суб'єкт сприйняття, тобто радянські солдати, був дуже різномірним, що, зрозуміло, накладало відбиток на сприйняття ним бойової техніки. Робило вплив походження військовослужбовця, його освіта, приналежність до певного роду військ.

Об'єкт сприйняття також не був монолітний. На озброєнні радянських військ перебували різні зразки бойової техніки: від вдалих до невдалих, від масових до порівняно рідкісних. Таким чином, сприйняття різних типів техніки також розрізнялося.

Умови й обставини сприйняття також мали велике значення. Різним було сприйняття техніки на різних етапах війни і ділянках фронту, дуже багато залежало від індивідуальної участі солдата в бойових діях.

Так, щоб здійснити реконструкцію узагальненого образу бойової техніки в суспільній свідомості, необхідно його класифікувати відповідно до суб'єкта, об'єкта, умов і обставин сприйняття та інших чинників.

Отже, ключовими для теоретико-концептуальних основ роботи є поняття: «бойова техніка», «суспільна свідомість» і «образ у суспільній свідомості». Проведений аналіз дозволив диференціювати поняття «зброя» і «бойова техніка» на основі конструктивного, професійно-кваліфікаційного і організаційно-структурного критеріїв. Поняття «образ у суспільній свідомості» розглядається як результат взаємодії суб'єкта, об'єкта, обставин і умов сприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941 – 1945 / Головна редакційна колегія (голова Герасимов І.Ю., заступники голови Муковський І.Т., Панченко П.П., відповідальний секретар Вишневський Р.Г.). – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 2000. – 944 с.
2. Шунков В.Н. Оружие Красной Армии. – Минск: Харвест, 1999. – 544 с.
3. Сенявская Е.С. Противники России в войнах XX века. Эволюция «образа врага» в сознании армии и общества. – М.: РОССПЭН, 2006. – 288 с.
4. Фатеев А. Образ врага в советской пропаганде 1945 – 54 гг.: Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Ин-т рос. истории РАН. – М., 1998. – 12 с.

5. Токарев В.А. Образ будущей войны (советская антиципация 1939 года) // Военно-историческая антропология: Ежегодник. 2005/2006. – М.: РОССПЭН, 2007. – С. 125-141.
6. Толковый словарь военных терминов. – Режим доступа: armyby.vif2.ru
7. Философия техники в ФРГ: Пер. с нем. / Сост. Ц. Арзаканян, В. Горохова. – М.: Прогресс, 1989. – 528 с.
8. Хайдеггер М. Вопрос о Технике // Время и бытие. – М., 1993. – С. 221-238.
9. Режим доступа: vuzlib.net
10. Иллюстрированная история оружия от древности до наших дней: Пер. с англ. – Минск: ООО «Попурри», 1999. – 336 с.
11. Режим доступа: www.ubrus.org
12. Режим доступа: www.erudition.ru
13. Бар Н. Динамика образов ребенка в сознании студентов средних специальных учебных заведений различного профиля: Дис... канд. психол. наук: 19.00.13. – СПб., 2004.
14. Дубровский Д. Проблема идеального. Субъективная реальность. – М.: Канон+, 2002. – 368 с.
15. Сенявская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1999. – 383 с.

А.В. Заблоцкий

Методологические подходы к изучению образа советской боевой техники периода Великой Отечественной войны в общественном сознании её участников

В статье рассматриваются такие понятия, как техника, боевая техника, общественное сознание и образ в общественном сознании, автор выясняет критерии отличия боевой техники от оружия в целом.

A.V. Zablotsky

Methodological Approaches to Research of Image of Soviet Military Equipment of Great Patriotic War Period in Social Consciousness

In the article such concepts as technics, military equipment, social consciousness, image in social consciousness are considered; the author finds out some criteria of difference between military equipment and weapon.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2007.